

The Development of Empathy in Early Childhood Period and The Role of The Family

Assist. Prof. Dr. Güneş Sali¹

Bozok University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences

Abstract

Being a social entity, humans are in constant communication with each other. An individual's communication with others is also one of his essential needs. His success in these relationships depends on his ability to understand and acknowledge himself and others. Empathy is one of the important concepts for achieving healthy interpersonal communication. Empathetic skills, which are known to have a very significant place in human relations, are stated to have been observed in children from very early ages. Empathy can be developed and various opinions have been put forward about which circumstances and approaches are more suitable for this and about the role of domestic interactions. This work dwells on the term empathy, the development of empathy in early childhood period and the role of the family institution in empathy's development. Several recommendations are proposed for parents and teachers, so as to improve the empathetical skills of children who are in their early childhood.

Key words: Empathy, early childhood period, empathetical development, family role.

¹Address correspondence to Assist. Prof. Dr. Güneş Sali Bozok University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences 66100 Yozgat Turkey. Email: gunes.sali@gmail.com

Erken Çocukluk Dönemde Empatinin Gelişimi ve Ailenin Rolü

Yrd. Doç. Dr. Güneş Salı²

Bozok Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

Özet

Sosyal bir varlık olan insan, diğer insanlarla sürekli iletişim halindedir. İnsanın başkalarıyla iletişim kurması aynı zamanda temel gereksinimlerden birisidir. Bireyin ilişkilerinde başarılı olabilmesi kendisini ve başkalarını anlayabilmesine ve kabul etmesine bağlıdır. Empati kişilerarası iletişimin sağlıklı olmasında önemli olan kavramlardan biridir. İnsan ilişkilerinde çok önemli bir yere sahip olduğu bilinen empatik becerinin, çocuklarda çok küçük yaşlardan itibaren gözlenebildiği ifade edilmekte, empatinin geliştirilebileceğine ve bunun için hangi koşulların, hangi tutumların daha uygun olduğuna, aile içi etkileşimin rolüne ilişkin çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bu çalışmada empati kavramı, erken çocukluk döneminde empatinin gelişimi ve empatinin gelişiminde aile olgusunun rolü üzerinde durulmuştur. Erken çocukluk döneminde olan çocukların empatik becerilerinin geliştirilmesine yönelik anne babalara ve öğretmenlere çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Empati, erken çocukluk dönemi, empatinin gelişimi, ailenin rolü.

²Sorumlu Yazar: Yrd. Doç. Dr. Güneş Salı Bozok Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü 66100 Yozgat Turkey. Email: gunes.sali@gmail.com gunes.sali@bozok.edu.tr

Giriş

Bireyin yaşamında kişilik, yaşam boyu devam eden bir gelişim içerisinde. Bu süreçte, erken çocukluk yılları kişiliğin temelini oluşturması nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir. Bu dönemdeki etkenler, kişilik yapısının oluşmasında çok önemli bir yeri vardır. Gelişim sürecinde bireylerin edindikleri yetenek ve beceriler tüm hayatlarında olumlu veya olumsuz etkin rol oynar. İletişim ve iletişim kurma süreci de bireylerin gelişiminde önemli bir beceridir. İletişim sürecinde kullanılan önemli yetenek ve becerilerden biri, kişinin empatik becerisidir. İnsanların empatik beceri düzeyi onları birbirlerine yaklaştırma özelliği ile iletişimin kalitesinde oldukça önemli olmaktadır. Başkalarıyla empatik iletişim kurma becerisi gelişmiş olan kişiler, çok daha iyi bir iletişim kurabilirler. Bu nedenle, empatinin gelişimini bilmenin, erken çocukluk döneminden itibaren çocukların empatik iletişim becerilerinin desteklenmesine yönelik çalışmaların yapılmasını kolaylaştıracağından, önemli olduğu düşünülmektedir.

Bireyin, vermeye çalıştığı mesajın aynı zamanda nasıl algılanabileceğine ve anlaşılabilmesine dair bilgisi olması ve bunu dikkate alarak iletişim kurma çabasında bulunması o iletişim sürecini daha kaliteli kılar. Bu nedenle kişilerin empatik beceri düzeyleri iletişim sürecinin kalitesinde çok önemli bir yere sahiptir. İnsanın karşısındaki kişinin duygu ve düşüncelerini anlamasına yardımcı olan empatik beceri, genel iletişim becerisinin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Empatik anlayış günlük yaşamın hemen her kesiminde insanları birbirine yaklaştırma, iletişimi kolaylaştırma özelliğine sahiptir. İnsanlar kendileriyle empati kurulduğunda, anlaşıldıklarını ve kendilerine önem verildiğini hissederler. Diğer insanlar tarafından anlaşılma ve önem verilmek ise bireyi rahatlatmakta ve kendisini iyi hissetmesine yardımcı olmaktadır. Bu da kişiler arasında iyi bir ilişki biçiminin oluşmasını, kişilerarası ilişkilerde empatik beceriyi kullanan bir bireyin

zamanla karşısındaki kişiye model olabilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla empatik beceri kişiler arasında sağlıklı iletişimin kurulmasında önemli bir role sahiptir. Nitekim kişilerarası ilişkilerde empati düzeyi yüksek ya da düşük bireylerin kişilik özelliklerini karşılaştıran araştırma bulguları, empati düzeyi yüksek kişilerin olumlu kişilik özelliklerine sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Empatik becerisi yüksek kişilerin sevecen, hoşgörülü, kendini olduğu gibi kabul eden kişiler oldukları tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra empatik becerisi yüksek kişilerin olumlu ruhsal gelişime sahip oldukları, özsaygı düzeylerinin yüksek olduğu da bulunmuştur (Kalliopuska, 1992; Woolfolk, 1993; Dökmen, 1994; Köksal, 2000; Yüksel, 2004).

Feshbach'a göre, empati bireye sosyal uzlaşma, ileri düzeyde farkındalık, iletişim becerisi ve duygusal beceri kazandırırken, ileri düzeyde acıma, önemseme, sinirlilik ve kırgınlık gibi diğer antisosyal davranışların da kontrol altına alınmasına yardımcı olmaktadır (Barnett, 1987). Empatik beceriden yoksun bireylerin girdikleri iletişimlerde birbirlerini yanlış anlamaları ve incitmeleri olasıdır. Aynı durum çocuklar için de geçerlidir. Empatik becerisi düşük olan çocuk arkadaşlarını, ailesini ve öğretmenlerini anlamada güçlüklerle karşılaşabilir; bu da onun çevresi tarafından dışlanmasına neden olabilir (Yılmaz Yüksel, 2003). Çocuklar sosyal yaşam içinde yer alırken kabul etmeyi, uyum sağlamayı, nerede nasıl davranmaları gerektiğini öğrenirler. Bu aşamaların ardından kabul görmeye de başlarlar. Çocuk ancak sosyal olarak kabul gördüğünde sosyal iletişim içinde yer alabilir. Kabul görmenin en önemli koşullarından biri de empatidir. Kendi ihtiyaçları ve duyguları kadar grup içindeki diğer bireylerin de duygularını ve ihtiyaçlarını fark etmek önemlidir. Başkalarının davranışlarının altında yatan duyguları fark etmek, bu duyguların hangi tepkilere neden olduğunu anlayabilmek, uyum için çok önemlidir. Empatik düşünebilen çocuklar çevrelerinde olup bitenleri daha iyi yorumlayabilirler, başkalarının problemlerini daha kolay anlayabilirler ve ilişkileri içindeki problemleri daha

kolay çözebilirler. Bu özellikleri de diğer çocuklar tarafından kolayca kabul görmelerini sağlar. Empatik düşünebilen çocuklar kendi duygularının farkında oldukları ve duygularını da ifade edebilmeyi başarabildikleri için ilişkilerinde daha az sorun yaşarlar (Temur, 2012).

Empatinin ilk belirtileri bebeklik dönemine kadar uzanmakla birlikte diğer gelişim alanlarında olduğu gibi süreç içinde gelişmektedir. Çocukların normal gelişimlerini devam ettirebilmeleri için empatik eğilim düzeylerinin erken dönemde fark edilmesi ve uygun müdahalelerde bulunulması oldukça önemlidir (Hunter, 2003).

Ailenin yapısının ve çocuğa karşı tutumlarının çocuğun kişilik gelişimi üzerinde büyük rol oynadığı konusunda yaygın bir görüş birliği bulunmaktadır. Yaşamın en başından itibaren anne-baba tutumları bireylerin kişiliğinin gelişiminde önemli bir temel taşıdır. Bu temel taşı, insan gelişiminin birçok yönünü olumlu ya da olumsuz etkilemektedir. Bunlardan biri de empatik beceridir.

Empatik beceri ve empatik becerilerin gelişmesi, aile içinde anne-baba tutumları ile yakından ilişkilidir ve anne-baba tutumlarından etkilenecek şekilde şekillenir. Çocuğa empatik davranmanın yanı sıra, çocuğun yanında başkalarına empatik davranan anne-baba modeli oluşturmanın çocuklarda empati ve prososyal davranışların gelişiminde güçlü bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir (Kalliopuska & Titinen 1991; Cotton, 2001). Feshbach, (1987) empatik becerisi düşük olan ebevenlerin çocuklarının da empatik becerilerinin düşük olduğunu vurgulamıştır. Geçtan (1999)'ın da belirttiği gibi çocuğun dünyaya gelmesinde ve yetişmesinde etkin rolü bulunan ve çocuktan birinci derecede sorumlu olan anne ve baba çocuğa karşı sergiledikleri tutumlarla çocuğun çok yönlü gelişimini olumlu ya da olumsuz yönde etkilemektedirler. Anne ile çocuk arasında kurulan sağlıklı iletişim, çocuğun sağlıklı bir kişilik geliştirmesini sağlar ve başkaları ile olumlu ilişki kurması için

temel oluşturur (Schneider, 1993; Cotton, 2001). Aynı şekilde empatik beceriler ve aile içindeki iyi bir iletişim yöntemi, çocukların gelişim süreçlerinde önemli bir yer tutmaktadır.

Erken çocukluk dönemi yaşamın temelidir. Kişiliğin büyük ölçüde şekillendiği bu dönem, insan yaşamının en hızlı en değişken olduğu yılları kapsar. Bu dönemde çocuğun gelişimi çok boyutlu bir bütünlük arz eder. Gelişimin bir bütün olan farklı boyutları birbirini etkiler. Bu nedenle çocuğun bir bütün olarak gelişimi hedeflenmelidir. Ülkemizde erken çocukluk dönemini konu alan pek çok araştırma yapılmıştır. Empati üzerine de pek çok araştırma yapılmıştır. Ancak, bu dönemdeki çocuklarda empatinin gelişimi ve ailenin rolü konusunda sınırlı sayıda araştırma yapılmıştır. Kişiliğin bir değişkeni olarak empatinin bu dönemdeki gelişiminde ailenin rolü şüphesiz çok önemlidir.

Erken çocukluk dönemindeki çocukların okul çağına gelene kadar kişilik gelişiminde temel etkileşime girdiği çevresel öğelerden en önemlisi genellikle ailedir, anne babadır. Çocukların kişilik gelişimlerinin sağlıklı bir süreçte ilerlemesinde empatik beceri çok önemlidir. Empatik becerinin gelişiminde de anne-baba tutumunun çok önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Bireyin kişilik yapısındaki temel öğelerinden olan “empati” nin bu dönemdeki çocukta anne-baba tutumlarıyla nasıl bir etkileşim içinde olduğunun bilinmesi oldukça önemlidir. Bu evredeki çocukların kişiliklerindeki gelişim sürecinde anne-baba ile olan ilişkilerinin ve etkileşimlerinin sonuçlarının bilinmesinin eğitim açısından önemli katkılar sağlayacağı düşünülmekte, bu çalışmanın bu konuda önemli bir kaynak olması beklenmektedir. Bu nedenle bu çalışmada erken çocukluk döneminde empatik becerinin gelişimi ve ailenin önemi üzerinde durulmuştur.

Empati

Yaşamın hemen her alanında empati kavramından sıkça söz edilmektedir. Psikiyatri, psikoloji ve gelişim alanlarında önemli bir yere sahip olan empati gittikçe yaygınlaşan kullanım alanları ile araştırmacıların ilgi odağı olmuştur. Empati kavramı, ilk olarak 1897 yılında Theodor Lipps tarafından Almanca “Einfühlung” sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmıştır. Lipps Einfühlung’u şöyle tanımlamıştır: “Bir insanın kendisinin karşısındaki bir nesneye yansıtması, kendini onun içinde hissetmesi ve bu yolla o nesneyi içine alarak/özümseyerek anlaması sürecidir”. Bu kavram, 1909’da Edward B. Titchener tarafından, diğer bir kişinin duygusal deneyimini aktif bir şekilde anlamak olan Yunanca “empathia” kelimesinden İngilizce’ye “Empathy” olarak çevrilmiştir (Dökmen, 2004).

Empati kavramının 1900’lü yıllardan itibaren bu şekilde başlayan serüveni, 1950’lerin sonlarına doğru, bilimsel nitelikli bir kavram olarak kabul edilmesiyle devam etmiştir. Bu yıllarda empati, bir insanın karşısındaki insanı tanınması, kendini onun yerine koyarak onun özellikleri hakkında bilgi sahibi olması anlamında kullanılmıştır. 1960’lı yıllara gelindiğinde, empatinin bilişsel yönünün yanında duygusal yönü üzerinde de durulmuştur. Bu dönemde, çeşitli bilim adamları empatiyi “karşısındaki kişinin algılanan duygusal yaşantısına katılarak verilen duygusal tepki olarak” nitelendirmişlerdir. 1970’li yıllarda ise empati, 1960’lara oranla daha dar anlamda kullanılmaya başlanmış, “birinin belirli bir duygusunu anlama ve bu duyguya ilişkin karşılık verme” şeklinde algılanmıştır. Bu yeni algıya göre, empati kuran insan kendinden çok karşısındaki insana odaklanır (Dökmen, 1988).

Omdahl (1995), empatinin farklı şekillerde tanımlandığını; bazı yazarların empatiyi yüksek mental işlevler gerektirmeyen, paylaşılan duygular olarak tanımladığını belirtmiş, kendisi ise empatiyi iletişimde alıcının hedef olarak karşısındaki kişiyle aynı şeyi yaşaması,

benzer şeyi hissetmesi olarak tanımlamıştır. Cohen ve Strayer (1996) empati kavramını, genellikle karşıdaki kişinin duygusal durumunun anlaşılması ve paylaşılması olarak tanımlamaktadırlar. Mehrabian ve Epstein, empatiyi başkasının duygusal deneyimine karşılık verebilme diye tanımlamışlarken, Hogan ise empatiyi karşıdakinin durumunu zihinsel ve imgesel olarak anlamak ya da o kişinin duygularını birebir yaşamaksızın onun ne hissettiğini anlamak olarak tanımlamıştır (Caruso & Mayer, 1998).

Empatinin bu kadar tanımının yapılması, çok boyutlu doğasından kaynaklanmaktadır (Lawrence, at. al., 2004). Empatiyi, empatik beceri ve empatik eğilim olmak üzere iki boyutta ele almak, kavramın tanımlanmasını kolaylaştırmaktadır. Empatik beceri daha çok diğer kişinin duygusunun anlaşıldığının ve hissedildiğinin karşıdaki kişiye aktarılması, hissettirilmesi ile ilgilidir. Empatik eğilim, bireyin başkalarının yaşantılarını ve duygularını anlama ve hissetme potansiyelidir. Empatik eğilim, bilişsel empati ve duygusal empati olmak üzere iki boyutta ele alınmaktadır (Kaya ve Siyez, 2010). Empatinin bilişsel boyutu diğer kişinin duygusunun anlaşılmasına işaret etmektedir, ancak bu boyutta kişinin diğer kişiyi anladığını paylaşması gerekli değildir (de Wied, at. al., 2005; de Kemp, at. al., 2007). En basit düzeyde diğer kişinin duygusal durumunu doğru olarak değerlendirme, daha karmaşık düzeyde ise olayları diğerinin bakış açısından değerlendirebilme anlamına gelen bilişsel empati, bireylerin sosyal işlevselliğinde etkili olmaktadır (Smith, 2006). Empatinin duygusal boyutu, diğer kişinin yaşadığı duyguyu hissedebilme ve diğerinin duygusal durumuna en uygun tepkiyi verebilme anlamına gelmektedir (de Wied, at. al., 2005; de Kemp et al., 2007). Mehrabien ve Epstein, Berger, McDougall ve Freud empatinin duygusal boyutuna vurgu yapmışlardır (Pecukonis, 1990). Duygusal empati, bireylerin ailelerine, arkadaşlarına ve yabancılara karşı fedakarca davranışlarda bulunması için bireyleri güdülerken ahlaki gelişim açısından da oldukça önemlidir. Hatta duygusal empatinin şiddetin bastırılmasında anahtar bir mekanizma

olabileceği açıklamaları da literatürde yer almaktadır (Kaya ve Siyez, 2010). Bilişsel empatiden farklı olarak da bir günlük bebeklerin bile duygusal empati duyarlılığına sahip olduğu bilinmektedir (Smith, 2006). Genellikle kişinin ses tonu ya da yüz ifadesi gibi bazı uyarıcılar, karşıdaki kişinin duygusunu doğru bir şekilde hissedebilmesinde ve duruma uygun tepkiler verilmesinde yardımcı olan ipuçlarıdır. Ancak bu ipuçlarının yeteri kadar belirgin olmadığı durumlarda, kişinin duygusunu hissetmekte ve duruma uygun tepkiyi vermekte zorlanılabilmektedir. Bu durumda da devreye perspektif alma, yani olaylara diğerinin bakış açısından bakabilme becerisi devreye girmektedir (Kaya ve Siyez, 2010). Günümüzde en yaygın kabul gören görüş ise empatinin hem bilişsel hem duygusal öğelerden oluştuğu ve bu öğelerin birbirleri ile etkileşim içerisinde olduğu görüşüdür (Chlopan, at. al., 1985). Empatinin çok boyutluluğuna vurgu yapan ilk isim Feshbach'dır (Feshbach, 1987; Gini, at. al., 2007). Feshbach dışında çok sayıda uzman da empatinin bilişsel ve duygusal öğelerden oluştuğunu ve duruma göre bilişsel ya da duygusal boyutta tepki verilebildiğini belirtmektedir (Eisenberg & Strayer, 1987; Brems, 1988). Genel olarak empati, olaylar ve durumlar karşısında bireyin, kendini karşıdaki kişinin yerine koyarak onu anlaması olarak tanımlanabilir. Literatür incelendiğinde, empatinin günümüze kadar değişik şekillerde tanımlandığı görülmektedir. Günümüzde empatinin en çok kabul gören tanımlarından biri Rogers tarafından yapılmıştır. Rogers'a göre, empati; "bir kişinin kendisini karşıdaki kişinin yerine koyarak olaylara onun bakış açısı ile bakması, o kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, hissetmesi ve bu durumu ona iletmesi" sürecidir (Dökmen, 1988).

Erken Çocukluk Dönemde Empatinin Gelişimi

Çocukların diğer bireylerin duyguları ile ilgilenmeleri yaşla birlikte değişmektedir. Yedi yaşında olan bir çocuk, okul öncesi çocuklarına oranla diğer insanların duygularını

anlamada ve üzüntüler ile ilgilenmede daha yeteneklidir. Büyük çocuklar üzüntülü olan bireyi rahatlatmada ya da onlara yardım etmede daha başarılıdırlar (Eisenberg 1982, Gander ve Gardiner 1995).

Empatinin nasıl geliştiğine ilişkin çeşitli kuramsal açıklamalar yapılmıştır. Psikoanalitik görüşü benimseyenler empatinin erken çocukluk döneminde çocuk ve anne-baba arasındaki ilişki biçimine göre geliştiğini ileri sürmektedirler (Geçtan, 2000; Marcia, 1987). Empatinin ilk belirtileri bebeklik dönemine kadar uzanmaktadır. Bazı araştırmalarda sinir sisteminde öncelikli olarak belli başlı duygusal ifadelerle cevap veren nöronlar olduğu bulunmuştur. Hoffman, yaşamın ilk haftasında bebeklerin bir diğerrinin ağlamasına karşı üzüntüyle ve ağlayarak karşılık vermesinin diğerr bebekler karşısında sergilenen duygusal uyumun ve empatinin ilk habercisi olduğunu ifade etmektedir (Barnett, 1987; Goleman, 1999). Bilişsel gelişimin ilerlemesi ile birlikte çocuklardaki empatik iletişimin de geliştiğı gözlenmektedir. Bilişsel gelişim aşamalarının her birinde bireylerin gösterdikleri empatik tepkiler farklı olmaktadır. Çocukların başkalarının rollerine girebilmelerinde onların ben merkezlikten uzaklaşmalarının etkisi büyüktür. Bu da bilişsel gelişime bağılı olarak ortaya çıkmaktadır (Köksal Akyol, 2003). Sullivan, bebeğın, kendisine bakan kişinin kaygısını farkında olmadan hissetmesini “kavrayış” kavramıyla tanımlamıştır. Çocuğın kişiliğı, kendisine bakan kişinin kaygısına olan tepkisini düzenleyen “kavrayışlar” ile kısmen biçimlenmektedir. Sonuçta, çocuğa bakan kişinin, çocuğın ihtiyaçlarına karşı göstermiş olduğı empatik anlayış onun kavrayışlarını etkilemektedir. Ailenin duyarsızlığı çocuğın kaygısını artırmaktadır. Sullivan’a göre kişilik, çocuk ve ona bakan kişi arasındaki etkileşim ile biçimlenmektedir. Empati, ikisi arasındaki sözlü ve sözsüz iletişimi kolaylaştıran önemli bir kanaldır. Empati, çocuk-ona bakan kişi çiftinden meydana gelen bir sosyal çevre içerisinde gelişmektedir (Geçtan, 2000; Marcia, 1987).

Sosyal öğrenme kuramcılarını ise çocuk ve ona bakan kişilerin çiftinin etrafındaki çevresel etkileri de kapsam içerisine almışlardır. Çocukta empatinin model alma, gözlemlenme, taklit, pekiştirme gibi yollarla geliştiğini ileri sürmektedirler. Örneğin Aronfeeld, koşullanma ilkeleri içerisinde prososyal (özellikle başkalarını düşünen olumlu sosyal davranış) davranışta empatinin rolü ve gelişmesini ortaya koymuştur. Aronfeeld, çocuğun empatisinin, bir bireyin karşısındaki kişinin duygusal ifadeleri hakkında nasıl bilgi elde ettiğini gözleyerek geliştiğini söylemektedir. Böylece, çocuk başkalarının belirli davranışlarına, kendine özgü duygusal tepki göstermeye şartlanacaktır. Çocuk ayrıca diğer kişinin içinde bulunduğu duygusal durumdan etkilenerek kendine has davranışlar öğrenebilir. Böylece diğer kişinin içinde bulunduğu duygusal duruma göre tepki olarak belirli bir davranış üretebilir. Örneğin, yüz ifadesi sınırlı olan bir anne, baba (ya da bakıcı) çocukta kızgınlık ya da korku duyguları geliştirebilir. Çocuk anne ve babanın kızgınlığını sözel ya da sözsüz ipuçlarından öğrenebilir. Bandura da, empatinin sosyal öğrenme ilkeleri içerisinde geliştiğini belirtmiştir (Eysenc 1960, Bandura 1969, Grusec and Redler 1980; Yılmaz-Yüksel, 2003).

Sosyal- duygusal yaklaşım, çocuğun kendi çevresindeki figürlerle etkileşim kurmasında ve kendi gelişiminde empatinin rolünü anlamaya yer verir. Bu yaklaşıma göre bebeklerin doğdukları andan itibaren sosyal- duygusal tepki verebilme kapasiteleri vardır. Hatta bu yaklaşım çok küçük bebeklerin empatik tepki verebileceklerini savunmaktadır (Thompson, 1990). Sosyal- duygusal yaklaşımını benimseyen Hoffman (1975) empatinin erken bebeklikte bile gözlenebileceğini ileri süren ilk araştırmacıdır. Sagi ve Hoffman (1976)'nın araştırmaları yalnızca birkaç günlük bebeklerin diğer bebeklerin ağlama sesine, yapay bir ağlama sesine ya da sessizliğe göre daha anlamlı bir ağlama tepkisi verdiklerini göstermiştir.

Çocukların empati gelişimiyle ilgili yapılan ilk çalışmalarda empatiyi geliştirmek

için gerekli olan belirtiler incelenmiştir. Empatinin gelişimi konusunda çalışan Simner tarafından yapılan araştırmada, yeni doğan bir bebeğin, teybe kaydedilmiş diğer bebeğin ağlama sesine verdiği tepkiler incelenmiştir. Simner, yeni doğan bebeğe dinletilen bebek sesinin kendisiyle benzer yaşta olması durumunda daha fazla ağlayarak tepki verdiğini bulmuştur. Yeni doğan bebeklerin kendilerine beş buçuk aylık bir bebeğin sesi dinletildiğinde ortamda şiddetli bir gürültü olursa anlamlı olarak daha az tepki verdikleri saptanmıştır (Eisenberg & Lennon, 1983; Köksal, 1997).

Küçük bir çocuk bazen annesi, kardeşi ya da başka bir çocuk incindiğinde Hoffmann'ın empatik acı adını verdiği bir acıyla ağlamaya başlayabilir. Bu, empatinin basit bir biçimidir, çok az bilişsel etki taşıyan, büyük ölçüde koşullu, duygusal bir tepkidir. Hoffman'a göre bebekler ilk yıl içinde kendilerini başkalarından ayırt edemezler ve birini acı çekerken ya da güçlük içinde gördüklerinde sanki bunu kendileri yaşıyormuş gibi rahatlatılmak isteyebilirler. Empatik acı ilkindir. Bunu yaşayan çocuklar gerçekte diğerinin ne hissettiğini hayal etmeye çalışmazlar. Ancak, bu yine de bir başlangıçtır. Çocuklar iki yaş dolaylarında nesne sürekliliği ve kişi sürekliliği kavramlarını geliştirmektedirler. Hoffman bunun çocukların kendi acılarını diğerlerinden ayırt etmelerine olanak sağladığına inanmaktadır. Çocuklar biraz empatik acı yaşayabilirler ve üzüntülü kişiyi rahatlatmaya çalışabilirler. Hoffman, bir oyuncak yüzünden çıkan kavgada oyun arkadaşını üzen on beş aylık bir bebek örneğini vermektedir. Arkadaşı ağladığında çocuk oyuncağı ona verir. Bu da yetmeyince arkadaşının battaniyesini bularak ona getirir. Sonunda arkadaşısı ağlamayı keser. Hoffman'a göre bu çocuk geribildirimini uygun bir biçimde kullanmaktadır. Bu olay, bu çocuğun arkadaşının gereksinimlerini bir dereceye kadar bilişsel olarak değerlendirdiğini ve bunu yalnızca arkadaşının duyguları ve istekleri kendininkilere benzediği için yapabildiğini göstermektedir. Küçük çocuklar, üzüntülü olan başka bireyleri gördüklerinde sıklıkla empatik tepki göstermektedirler. Çocukların

gösterdikleri empatik tepkinin öğrenilmiş olduğu ileri sürülmektedir. Gerçekten de, bir ya da iki yaşlarındaki çocukların empatik tepkilerinde bireysel farklılıklar görülmektedir; bazı iki yaş çocukları çok sevecendirler, bazıları diğerlerinin üzüntüsüne tepki vermezler, bazıları ise diğerlerinin üzüntüsüne karşı hoşgörüsüzdürler. Diğer insanların duygusal durumlarına karşı gösterilen bireysel tepkilerdeki farklılık, ebeveynlerinin çocuklarına gösterdikleri tutumlardan, çocukların kendilerine model aldıkları anne, baba ve diğer yakın çevredeki bireylerden kaynaklanmaktadır. Empati düzeyi yüksek olan ebeveynlerin çocukların, empati düzeyi düşük olan ebeveynlerin çocuklarına oranla empati düzeylerinin daha yüksek olduğu, yapılan çalışmalarda ortaya konulmuştur (Eisenberg 1982, Gander ve Gardiner 1995).

Empatik becerinin nasıl geliştiği konusunda literatürdeki kuramsal açıklamalardan biri de psikodramanın kurucusu sayılan Moreno'ya aittir. Moreno'nun sosyometri ile ilgili kuramsal görüşleri arasında, rol alma ve rol gelişimi çok önemli bir yere sahiptir. Özellikle psikodramada rol değiştirme, yani karşısındakinin rolünü alma -buna bir anlamda empati de denilebilir- en temel tekniktir (Dökmen, 1988). Moreno'ya göre rol gelişimi ya da empati gelişimi beş aşamada gerçekleşir: İlk aşamada çocuk anneyi kendisinin bir parçası olarak algılar, dış dünya ile kendisi arasında bir ayırım yapamaz, dış dünya ile özdeşim içindedir. Özdeşim bütünlüğü adı verilen bu dönemde çocuk, rollerini, bu rollerin kendisine ait olduğunu bilmeksizin oynar. İkinci aşamada dikkatini, kendisinin özel bir parçası olarak algıladığı anne üzerinde odaklaştırır. Üçüncü aşamada, annesini başlı başına bir varlık olarak görür, çocuk artık kendisini diğer insanlardan ayırt edebilir, rolleri tanıyabilir. Dördüncü aşamada, kendisini annesinin yerine koyabilir, günlük yaşamda annesinin rolünü oynayabilir. Beşinci aşamada ise, annesinin rolünden hareketle, kendisinin dışına çıkıp, kendisini yaşayabilir (Dökmen, 1988; Köksal, 2000).

Hoffman da, temelde Moreno'nunkine benzeyen dört gelişim basamağı

oluşturmuştur (Dökmen, 1988). Hoffman'a göre bir çocuğun empatik olma yeteneği Piaget'in bilişsel gelişim kuramına benzer bir aşamayı izlemektedir. Ben- sen ayrımının olmadığı küçük çocuklarda empatik oluşum bu biliş olmadan ortaya çıkmaktadır. Hoffman, bir çocuğun Piaget'in bilişsel gelişim aşamalarında ilerledikçe empatik olgunluğunun kalitesinin artmakta olduğunu belirtmektedir (Yılmaz Yüksel, 2003).

Hoffman'ın dört empati gelişim aşamasından ilk iki aşamanın (**sıkıntı reaksiyonu 0-1 yaş**) ve (**bireyin sürekliliği 1-2 yaş**) tamamen, üçüncü aşamanın (**rol alma 2-10 yaş**) ise kısmen erken çocukluk dönemine denk geldiği söylenebilir. Dördüncü aşama (**empati**) ise yetişkin döneme denk gelmektedir. Aşağıda bunlardan erken çocukluk dönemine denk gelen aşamalar üzerinde durulacaktır.

1- Sıkıntı reaksiyonu (0-1 yaş)

Bu aşamada, bebekler diğer bireyin üzüntüsüne tepki verirler. Ancak o bireyin üzüldüğünün farkında olduklarını belli etmezler (Dworetzky, 1990). Global empati olarak da isimlendirilen bu dönem ilk yıl boyunca gözlenir. Piaget'in ilk bilişsel gelişim aşaması olan duyuşsal-motor döneme benzemektedir. Bebekler bu aşamada basit, refleksif aktiviteler sergilerler. Kendini diğerlerinden ayırt edemediği için başkalarına olan şeyleri kendine olmuş gibi algılar ve tepkide bulunur (Hoffman, 1987). Bazen bebekler annesi, kardeşi ya da başka bir çocuk incindiğinde, Hoffman'ın empatik acı adını verdiği bir acıyla ağlamaya başlar. Bu, empatinin basit bir biçimidir; çok az bilişsel etki taşıyan, büyük ölçüde koşullu, duygusal bir tepkidir. Birini acı çekerken ve güçlük içinde gördüklerinde sanki bunu kendileri yaşıyormuş gibi rahatlatılmak isteyebilirler. Hoffman, başka bir çocuğun düşüp ağladığını görerek kendisi ağlamak üzere olan on aylık bir bebekten söz eder. Bu çocuk sanki kendi ağlayacakmış gibi görünür; başını annesinin kucağına saklar ve baş parmağını emer (Dworetzky, 1990; Gander & Gardiner, 2001; Goleman 1999; Köksal Akyol, 2003). Gelişim psikologları, bebeklerin henüz kendilerini başkalarından ayrı bir

varlık olarak kavramadıkları dönemde bile başkalarının sıkıntısından rahatsız olduklarını saptamışlardır. Doğumdan birkaç hafta sonra bebekler, yanlarında başka bir bebek ağladığında kendileri de ağlamaktadırlar. Bir yaş civarında, sıkıntının kendilerinde değil de başkasında olduğunun farkına varmaktadırlar (Goleman, 1999). Bu aşamada bebeklerin empatik kaygıyı, en basit düzeydeki harekete geçirici yöntemler aracılığıyla yaşamalarının mümkün olduğu belirtilmektedir. Yaşamın ilk yılında sıkıntılı bir insanı gözlemenin evrensel empatik bir tepkiye yol açabileceği ifade edilmektedir ve bu olay Hoffman (1994)'a göre bebeklerin, diğer insanları kendilerinden bağımsız birer fiziksel varlık olarak algılamalarından çok önce gerçekleşmektedir (Köksal Akyol, 2003). Bu aşamada bulunan çocukların, aslında tam olarak kendilerinin mi, yoksa başkasının mı sıkıntıyı yaşadığından emin olmadıkları gözlenmiştir. Hoffman (1994), bu olumsuz duygu paylaşımını “empatik kaygı” olarak tanımlamaktadır. Hoffman'a göre burada çocuğun yaşadığı üzüntü durumu pasif, istemsiz sadece en alt düzeydeki bilişsel işlevleri gerektirir. Ancak empatik kaygı olarak adlandırılan ve çocukta ilk izlenen bu tepkilerin, daha karmaşık empatik tepkilerin kurulabilmesi için bir temel oluşturduğu belirtilmektedir (Köksal Akyol, 2003).

2- Bireyin sürekliliği (1-2 yaş)

Bir yaştan sonuna doğru çocuğun kişi sürekliliğini kazandığı gözlenmektedir. Hoffman bunun çocukların kendi acılarını diğerlerinininkinden ayırt etmelerine olanak sağladığına inanmaktadır. Fakat hala biraz empatik acı yaşarlar ve üzgün olan birisini rahatlatmaya çalışabilirler (Gander & Gardiner, 2001; Köksal Akyol, 2003). Egosentrik empati aşaması olarak da adlandırılan bu dönemde, kişi sürekliliğinin kazanılması sonucu çocuk, kendisi ve başkaları arasındaki kalıcı fiziksel ayrımın farkına varır. Ancak çocuk hala kendi iç dünyasıyla karşısındakinin iç dünyasını tam olarak ayırt edememektedir. Çocuk, diğer bir bireyin üzüntülü olduğunu anlayabilir, ancak diğer bireyin kendisinden farklı gereksinimlerinin olabileceğinin farkında değildir. Aynı iç dünyalara sahip

olduklarını düşünerek, uygun olmayan tepkiler verebilirler. Örneğin, bir çocuğun düştüğünü gören başka bir çocuk, diğer çocuğun annesi yanında olsa bile onu rahatlatmak için kendi annesini götürür (Dworetzky, 1990; Köksal Akyol, 2003). Kişi sürekliliğinin kazanılması sonucu çocuğun kendisi ve başkaları arasındaki kalıcı fiziksel ayrımın farkına vardığı, ancak ayrı fiziksel varlıkların içsel durumlarında da farklılık gösterdiğini kavrayamadıkları, bu yaştaki çocukların bu nedenle başkalarının kendilerinden ne zaman farklı düşündüklerini ve hissettiklerini tam olarak sezemedikleri belirtilmektedir (Davis, 1996; Köksal Akyol, 2003). Hoffman'a göre, kişi sürekliliğinin kazanılması merhamet, acıma, şefkat duygularıyla karakterize olan "sempatik kaygı"nın ortaya çıkmasına fırsat vermekte, ancak bu sempatik kaygı tepkisi hiç bir şekilde empatik kaygının yerini alamamakta, başkalarının acısını gözleme sonucu hala empatik kaygı ortaya çıkmaya devam etmektedir (Köksal Akyol, 2003). Hoffman, çocukların nesne sürekliliği ve kişi sürekliliği kavramlarını geliştirmelerinin, onların kendi acılarını diğerlerinden ayırt etmelerine olanak sağladığına inanmaktadır. Çocuklar halen biraz empatik acı yaşayabilirler ve üzüntülü kişiyi rahatlatmaya çalışabilirler. Hoffman, bir oyuncak yüzünden çıkan kavgada oyun arkadaşını üzen on beş aylık bir çocuk örneğini vermektedir. Arkadaşı ağladığında çocuk oyuncakını ona verir. Arkadaşının ağlamaya devam ettiğini görünce kendisini sakinleştiren battaniyesini bularak ona getirir. Sonunda arkadaş ağlamayı keser. Hoffman'a göre bu çocuk geribildirimini uygun bir biçimde kullanmaktadır. Bu olay, bu çocuğun arkadaşının gereksinimlerini bir dereceye kadar bilişsel olarak değerlendirdiğini ve bunu yalnızca arkadaşının duyguları ve istekleri kendininkilere benzediği için yapabildiğini göstermektedir (Goleman, 1999; Gander & Gardiner, 2001). Goleman, bir yaşındaki bir çocuğun diğerinin sıkıntısını belki de onun ne hissettiğini daha iyi anlayabilmek için hareket taklidini kullandığını ifade etmiştir. Örneğin, bir bebeğin parmakları acıdığına bir yaşındaki başka bir çocuk kendi

parmaklarını ağzına götürüp acıyıp acımadığına bakmıştır. Annesinin ağladığını gören bir bebek ise hiç gözyaşı olmadığı halde gözyaşını silmiştir. Bu örneklerde görülen hareket taklidi çocuklar iki buçuk yaşına geldiklerinde ortadan kalkmaktadır. Böylece başkasının acısının kendilerinkinden farklı olduğunu anlamakta ve diğerlerini daha iyi rahatlatacak hale gelmektedirler (Köksal Akyol, 2003).

3-Rol alma (2-10 yaş)

Yukarıda da belirtildiği gibi rol alma aşaması kısmen erken çocukluk dönemine kısmen de orta çocukluk dönemine denk gelmektedir. Çocuklar iki yaşın sonlarına doğru diğerlerinin yaşadıkları duyguları taklit etmeye başlar ve prososyal (gönüllü yardım etme, destek verme) davranışlarda bulunurlar (Zahn-Waxler at al., 1979). Yaklaşık iki-üç yaşından başlayarak ve orta çocukluk dönemi boyunca devam ederek artan karmaşıklıkta gelişen rol alma yeteneğinin devreye girmesiyle birlikte, çocuk diğer insanların duygularının kendi duygularından farklı olduğunu anlamaya ve kendi ihtiyaçlarını belirleyerek olaylara kendi yorumlarını katmaya başlarlar (Davis, 1994; Köksal Akyol, 2003). Bunun sonucunda çocuğun, sosyal çevreye uygun şekilde, karşısındakinin gerçekten neler düşündüğünü ortaya koyan ipuçlarına karşı daha duyarlı olmaya başladığı gözlenir. Çocuk bu dönemde birbirleriyle karşıt olabilen pek çok sayıda duyguya aynı anda empatik cevaplar verebilirler. Ayrıca bu sırada dil yeteneğinin hızlı gelişimi sonucu daha karmaşık sembolik ipuçlarının kullanımının bu süreci güçlendirdiği ve çocuğun gelişen olaylar karşısında duygularını daha iyi bir şekilde ifade edebildiği, başkalarının durumuna hangi yardımın daha uygun olduğunu anlayabildiği belirtilmektedir (Davis, 1996; Köksal Akyol, 2003). Altıncı yaşın, empatinin yani olayları başkasının açısından görme ve uygun bir şekilde davranabilme evresinin başlangıcı olduğu belirtilmektedir (Shapiro, 2000; Köksal Akyol, 2003). Altı yaşından sonra çocuk kendisini karşısındaki bireyin yerine koyabilmekte ve artık onu dahi iyi anlamaya başlamaktadır. Bu da empatinin gelişimi için

çok önemli olmaktadır (Köksal Akyol, 2003). Diğerinin duyguları için empati aşaması olarak da adlandırılan bu dönemin sonuna doğru, çocuk artık herkesin kendi iç dünyası olduğunu ayırt edebilmektedir. Artan yaşla birlikte, başkalarının aynı olaya farklı duygusal tepkiler verebileceğini anlamaya başlamakta ve başkasının bakış açısından bakma yeteneği gelişmektedir. Piaget'e göre de başkasının bakış açısından bakma becerisi somut işlemler döneminde (7-11 yaş) ortaya çıkmaktadır. Hoffman, çocuğun empati yapısını anlayabilmesi ve çocuğa empatik becerilerin öğretilmesinden önce somut işlemleri mutlaka başarması gerektiği görüşündedir. Hoffman'a göre yedi yaşından önceki empatik davranış sadece tepkisel ya da taklit etmedir (Hoffman, 1987). Görüldüğü gibi rol alma evresinin sonları orta çocukluk dönemine başka bir ifadeyle okul çağının başlangıcına denk gelmektedir. Hoffman (1987)'in dördüncü aşaması (**empati 10 yaş-yetişkin**) aşaması olarak adlandırılmaktadır. Soyut empati olarak da adlandırılan dördüncü aşama okul çağına ve sonrasına denk geldiği için, bu dönemin özelliklerine burada yer verilmemiştir.

Empatinin Gelişiminde Ailenin Rolü

Yapılan araştırmalar empatinin gelişiminde çocuğun sağlıklı aile ortamında yetişmesinin önemli olduğunu göstermektedir (Zahn-Waxler at al., 1979; Hasdemir 2007; (Önder ve Gülay 2007). Empatinin erken temellerinden biri bebek ve ona bakan kişi arasındaki yoğun duygusal ilişkiyle ilgilidir. Sullivan, çocuğun başkalarının duygularına empatik yaklaşımının, annenin duygu ve ruh hali ile erken bir birliktelikten doğduğunu ifade etmiştir (Barnett, 1987). Güvenli bağlılığın da empatik çocukların gelişmesine katkıda bulunabileceği belirtilmiştir. Çocuğa bakan kişinin çocuğa karşı olumlu duygusal tepkileri güvenli bağlılık oluşmaktadır. Güvenli bağlanan çocuklar, kendisine bakanlara sıcaklıkla,

severek yaklaşmakta, duygusal gereksinimlerini doyurmaktadırlar. Güvenli bağlanan çocukların duygusal gereksinimleri karşılandığı için böyle çocuklar kendi ihtiyaçlarıyla daha az meşgul olurken, diğerlerinin ihtiyaçlarına karşı daha duyarlı olabilmekte ya da böyle çocuklar sevecen davranış gösteren yetişkin modellerini gözleyerek diğerlerine tepki verirken benzer davranışları gösterebilmektedirler (Barnett, 1987). Eğer bir çocuk böyle bir çevrede yetiştirilmemişse Rogers ve Truax ve Rogers'ın çalışmalarında önerdikleri gibi, terapötik ilişki gibi uygun bir sosyal çevre sağlanırsa çocuğun ya da yetişkinin empatisinin (ve kişiliğinin diğer yönlerinin) potansiyel olarak gelişmesi söz konusudur (Eisenberg & Lennon, 1983; Köksal, 1997).

Empati üzerinde çalışan Psikoanalistler arasında Kohut, çocuğun büyütülmesi sırasında annenin empatik becerilerinin çok önemli olduğunu, annenin empatik tepkilerindeki yetersizliğin bebeğin ihtiyaçlarının karşılanmasını etkileyebileceğini belirterek çocukta empatik becerilerin gelişiminde anne-babanın empatik olup olmamasının büyük ölçüde etkili olduğunu, empatik becerisi düşük ailelerin çocuklarının da empatik beceri düzeylerinin düşük olduğunu ifade etmiştir (Feshbach, 1987).

Anne-baba ve çocuk arasında sıcak ve güvenli bağlanma ilişkisi olduğunda ailenin duyarlılığı empatik ilginin uyanmasını arttırabilmektedir (Van Ijzendoorn & De Wolff, 1997). Duyarlı davranış sergileyen aileler, bebeklerine empatik ilgi için ilk ve çok güçlü model olmaktadır (Robinson, at. al., 1994). Barnett, empatinin gelişiminin büyük ölçüde aile çevresi içinde oluştuğunu belirtmiştir. Barnett'e göre aile çevresi; çocuğun kendi duygusal ihtiyaçlarını doyurmakta, çocuğu değişik duygular yaşaması ve hissetmesi için desteklemekte ve çocuğun duygusal duyarlılığı ve istekliliği destekleyen kişileri gözlemesi ve iletişime girmesi için seçenekler sağlamaktadır (Barnett, 1987). İlk güvenli bağın oluşmasındaki en önemli katkı maddesi çocuğa verilen koşulsuz sevgi ve bakımdır.

Böylece çocuğun kendi duygusal ihtiyaçları karşılanmış olur. Ebeveynlerin ya da onların yerine geçen kişilerin sevgisi ve şefkati bu şekilde empatinin gelişiminde önemli bir rol oynar. Güçlü bir bağın kurulması ilk olarak bir başkasına karşı ilgi duyma konusundan daha önce gelir ve bu durum empati gelişiminde daha sonra gerekli bir ön şart olarak ortaya çıkar. Yani çocuk önce kendi güvenliğini garanti eder, daha sonra başkasına ilgi duymaya başlar. Güçlü bir güven ve koruma duygusuna sahip olan çocuklar, güvenli bağlar içeren ailelerden gelirler, güven bağları zayıf olan çocuklara göre başkalarının hislerine ve ihtiyaçlarına daha çok cevap verebilirler.

Çocuğun empati gelişiminde ailenin samimiyeti de önemlidir. Aile samimiyeti genellikle anne ve babanın çocukla iletişimde ona gösterdiği tutumun bir yönü olarak görülmektedir (Darling & Steinberg, 1993). Samimiyet, anne ve babanın çocuğun ihtiyacına destekleyici, sevecen ve duyarlı olan genel eğilimlerinin yansımasıdır ve aynı zamanda çocuğa karşı direkt olarak olumlu duygu ve davranışların gösterilmesidir. Hoffman (1982)'a göre, ailenin samimiyeti çocuğun kendi duygusal ihtiyaçlarını karşılayarak çocukta empatinin gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Ailenin destekleyici ve samimi olmasıyla çocukların empatisi arasında olumlu ilişkinin olduğu bulunmuştur (Rigby, 1993; Robinson, at al., 1994). Ailenin samimiyetiyle ailenin empatisi arasında bir ilişki olması da söz konusudur. Empatik olmayan, samimi ve duyarlı ailelerin olmasını düşünmek oldukça güçtür. Ayrıca ailenin empatisiyle çocukların empatisi arasında da olumlu yönde bir ilişki olduğu söylenebilir (Fabes, at al., 1990).

Çocuğun empati gelişiminde diğer önemli aile faktörü, ailenin çocuğa duygularını açıkça ifade etmesidir. Genelde duygularını ifade eden ailelerden gelen çocuklar, kendileri de duygularını ifade etme eğilimindedirler. Bunun nedeni, aile üyeleri tarafından biyolojik devamlılık olabilir ya da çocukların anne ve babalarıyla etkileşimlerinde anne ve babalarını taklit etmeleri ve duygusal bulaşma olabilir. Dolayısıyla olumlu ya da olumsuz duyguları

daha fazla yaşayabilen ve ifade edebilen çocuklar muhtemelen diğerlerinin duygularını daha iyi hissedebilirler ve duygularını daha az ifade eden çocuklardan daha fazla empatiktirler (Roberts and Strayer, 1996; Yüksel, 2009). Roberts, and Strayer, J. (2004)'in yapmış oldukları bir araştırmada, aile içinde duyguların ifade edilmesi ile çocukların empatisi arasında olumlu ilişki olduğu bulunmuştur. Ayrıca anne-babaları ve çevrelerindeki yetişkinler tarafından duyguları anlaşılan, ifade edilen çocuklar empatiyi daha kolay öğrenirler. Çünkü empati becerisinin gelişimi için öncelikle kişinin kendi duygularının farkında olması, duygular arasındaki farkları hissedebilmesi önemlidir (Evliçoğlu, 2007).

Çocuğun empatik olmasında etkili olabilecek aileyle ilgili bir başka unsur, anne – babanın çocuğa karşı kullandığı disiplin yöntemidir. Yapılan araştırmalarda, anne-babanın uyguladığı disiplin yöntemiyle çocuğun empatisi arasında güçlü ilişkiler olduğu bulunmuştur (Krevans and Gibbs, 1996). Anne-babanın, çocuğun değiştirilmesi gereken davranışıyla ilgili gerekli açıklamayı yapmasını, nedenleri açıkça belirtmesini içeren disiplin tekniğinin çocuğun empatik eğilimlerini desteklediği ifade edilmiştir. Hoffman (1975) da, çocuğun hareketlerinin bir başkasına zarar verdiği durumlarda zarar gören kişinin sıkıntısına dikkat çeken ve çocuğun kendini onun yerine koyması için cesaretlendiren bu tekniğin çocukta empatiyi arttırabileceğini belirtmiştir. Yapılan araştırmalarda anne-babaların davranışlarını değiştirmede bu şekilde açıklayıcı disiplin yöntemi uyguladığı çocukların empati düzeyinin, anne-babalarının baskıcı, cezalandırıcı disiplin yöntemi uyguladığı çocukların empati düzeyinden daha yüksek olduğu bulunmuştur (Krevans & Gibbs, 1996). Benzer şekilde, baskıcı ve otoriter anne-baba tutumuyla çocukların empatisi arasında olumsuz yönde ilişki olduğu bulunmuştur (Çetin, 2008). Görüldüğü gibi, anne baba disiplin yöntemi de çocukta empatinin gelişmesinde olumlu veya olumsuz etki edebilmektedir.

Çocuk yetiştirme yöntemleri genel olarak çocuk ile anne-baba arasındaki tüm etkileşimleri kapsar. Bu etkileşimler anne-babanın tutum, değer ve inançlarının ifadesiyle bakım ve eğitim davranışlarını içerir. Bu davranışlar çocuğun davranışlarını biçimlendirmeyi gerçekleştirirken, gelecekteki davranışları üzerinde de etkili olur. Bu nedenle anne- baba ve çocuk ilişkileri kişiliği belirleyen etkenlerden en önemlisi olarak görülmektedir (Yeşilyaprak, 1993).

Sonuç ve Öneriler

Bireyin kişiliğinin büyük ölçüde erken çocukluk döneminde şekillendiği konusunda büyük bir görüş birliği bulunmaktadır. Kişiliğin bir değişkeni olarak empatik becerinin de çok erken yaşlarda ortaya çıktığı ve geliştirilebileceği belirtilmektedir. Bu dönemde çocuklarda empatinin geliştirilebilmesi, ilerideki daha karmaşık ve olgun empatinin geliştirilmesinin ve dolayısıyla sağlıklı kişiliğin, sağlıklı kişilerarası ilişkilerin, sağlıklı iletişimin ve sağlıklı etkileşimin kurulmasının temel koşuludur. Empati kurma becerisinin bireyin yaşantısında önemi büyüktür. Empatik anlayış iletişim çatışmalarını engelleyerek daha olumlu ilişkilerin kurulmasını sağlamaktadır. Empati kurma becerisini kazanmış bireylerin sosyal çevreleri, okul yaşamları, iş yaşamları ile kuracakları ailelerdeki yaşamlarının, toplumu olumlu yönde etkileyeceği açık bir gerçektir. Böyle bireyler iletişim çatışmalarını engellemek ve daha olumlu ilişkiler kurabilmek açısından da farklılıklar gösterirler. Bu nedenle empatik bir toplum oluşturulabilmesi için bireylerin empatik becerilerini geliştirmeye yönelik çalışmaların yapılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Özellikle okulöncesi dönemden itibaren çocukların diğer tüm becerilerde olduğu gibi empatik becerilerinin de geliştirilmesi oldukça önemlidir.

Toplumun en küçük sosyal grubu olan aile, bireyin yaşantısında çok önemli bir yer

tutmaktadır. İlk çocukluk yıllarından itibaren birey pek çok şeyi ailesinden öğrendiği gibi, empatinin temelleri de ailede atılır. Çocuk ile annesi ya da ona bakan kişi arasındaki güçlü duygusal ilişkinin yeri; empati gelişiminde varlığı kabul edilen ilk olgudur. Diğerlerinin hislerine çocuğun empatik tepkisi, annenin ruhsal durumu ve duygularıyla ortaya çıkan ilk empatik bağ ile gelişir. Çocuğun ilk bağı ile duygusal tepkisi arasında açık bir bağlantı söz konusudur. Çocuğa başlangıçta temel güven duygusunun verilmesi, sağlıklı bağlanmanın güvencesi; sağlıklı bağlanma, sağlıklı ayrılmanın güvencesi ve sağlıklı ayrılma bağımsız kişiliğin güvencesi olabilir. Aile ortamındaki samimiyet, anne babanın çocuğun ihtiyaçlarına doğrudan sıcak, sevecen tepkiler vermesi, ailenin çocuğa duygularını açıkça ifade etmesi, anne babanın empatik modeller olması, anne babanın çocuğa karşı kullandığı disiplin yöntemi, çocuğun empati gelişiminde önemli aile faktörleri olarak kabul edilmektedir. Bu bilgilerden hareketle, aşağıda bazı önerilere yer verilmiştir;

- Erken çocukluk döneminde çocukların empatik becerilerinin gelişimini desteklemeye yönelik çalışmalar yapılabilir.
- Anne babalar ve aile empatinin gelişiminde önemli olduğu için onların empatik becerilerinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapılabilir, aynı zaman da olumlu iletişim becerileri, çocukların gelişim özellikleri, çocukların empatik becerilerinin gelişimi konularında eğitim programları hazırlanabilir.
- Aile dışında okul ortamında da uzun zaman geçiren çocukların eğitiminde rol alan öğretmenlerin empatik becerilerini geliştirmeye yönelik çalışmalar yapılabilir. Böylece, hem empatik bir iletişimin olduğu bir eğitim ortamı sağlanmış hem de yüksek empatik becerileri olan öğretmenler iyi birer model olacakları için çocukların da empatik becerileri gelişmiş olacaktır.
- Çocuk gelişimi ve eğitimi ile ilgili alanlarda çalışan uzmanların empatik

becerilerini geliştirmeye yönelik çalışmalar yapılabilir.

- Okul ncesi eğitimi đretmeni yetiştiren eğitim kurumlarında uygulanan eğitim programlarında đretmen adaylarının empatik becerilerinin gelişimine yönelik kuramsal bilgilere ve uygulamalara yer verilebilir.
- Öğretmenlere hizmet içi eğitim programlarında empatik becerilerinin gelişimini desteklemeye yönelik planlamalara yer verilebilir.
- Okul ncesi eğitimi öğretmenleri ve đretmen adayları empatik becerilerini yükseltmeye yönelik seminerler, drama, müzik ile ilgili etkinliklere katılabilirler.
- Araştırmacılar erken çocukluk döneminde çocukların empatik becerilerinin gelişiminde ailenin etkisini ortaya çıkarmaya yönelik çalışmalar yapabilir.

Kaynaklar

- Akkoyun, F. (1983). Empatik Olmak, Deđeri Anlařılmayan Bir Varoluř Őeklidir. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 103-124.
- Bandura, A. (1969). *Principles of behavior modification*. Holt, Rinehart and Winston, New York.
- Barnett, M. N. (1987). Empathy and relatet reponse in children. In N. Eisenberg & J. Stayer (Eds.), *Empathy and its development*. Cambridge: Cambridge University Press. Pp. 146-163.
- Brems, C. (1988). Dimensionality of empathy and its correlates, *Journal of Psychology*, 123 (4), 329-337.
- Caruse, D.R. & mayer, J.D. (1998). A mesure of Emotional Empathy for adolescents and adults. In Mayer, J.D., Caruso, D.R., & Salovey, P. (1999). Emotional intelligence meets traditional standarts for an intelligence, *Intelligence*, 27, 267-298.

- Chlopan, B.E., mccam, M.L., Carbonell, J.L. & Hagen, R.L. (1985). Empathy: Review of available measures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 635-653.
- Cohen, D. ve Strayer, J. (1996). Empathy in conduct disordered youth. *Developmental Psychology*, 32,988-998.
- Cotton, K. (2001). Developing empathy in children and youth. 23.02.2012 tarihinde www.nwrel.org adresinden alınmıştır.
- Çetin, C.N. (2008). *İlköğretim dördüncü sınıf öğrencilerinin empatik beceri düzeylerinin ana baba tutumları ve özsaygı ile ilişkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Darling, N. & Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*, 113 (3), 487-496.
- Davis, M. H. (1994). *Empathy:A Social psychological approach*. Westview Press. A Division of Harper Collins Publishers, Colorado. P. 247.
- Davis, M. H. (1996). *Empathy: A Social psychological approach*. Westvies Press. Colorado: Adavision of Harper Collins Publishers.
- De Kemp, R.A.T., Overbeek, G., De Wied, M., ENGELS, R.C.M.E. & SCHOLTE, R.H.J. (2007). Early adolescent empathy, parental support, and antisocial behavior. *The Journal of Genetic Psychology*, 168 (1), 5-18.
- DE WIED, M., GOUDENA, P.P. & MATTHYS, W. (2005). Empathy in boys with disruptive behvaior disorders. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46 (8), 867-880.
- DÖKMEN, Ü. (1988). Empatinin yeni bir modele dayanılarak ölçülmesi ve psikodrama ile geliştirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 21 (1-2), 155-190.
- DÖKMEN, Ü. (1994). *İletişim çatışmaları ve empati*. Sistem Yayıncılık, İstanbul.

DÖKMEN, Ü. (2004). *Sanatta ve günlük yaşamda iletişim çatışmaları ve empati*. İstanbul:Sistem Yayıncılık.

DWORETZKY, J. P. (1990). *Introduction to child development* (Forth Edition). New York: West Publishing Company.

EISENBERG, N. (1982). *Social development. The child development in social context*. (Eds. C.B. Kopp and J.B. Krakow). Addison Publishing Company, p. 1223-281, London.

EISENBERG, N., & LENNON, R. (1983). Sex differences in empathy and related capacities. *Psychological Bulletin*, (101), 91-119.

EISENBERG, N. & STRAYER, J. (1987). Critical issues in the study of empathy. In N. Eisenberg & J. Strayer (Eds.), *Empathy and its development*. Cambridge, NY: Cambridge University Press. Pp. 3-13.

EVLİÇOĞLU, A. (2007). Empati sosyal gelişimi kolaylaştırır mı? *Bebeğim ve Biz Dergisi*, Temmuz, sayı:19.

[http://www.agape.com.tr/psikolojik/Empati-Sosyal-Geli%C5%9Fimi-](http://www.agape.com.tr/psikolojik/Empati-Sosyal-Geli%C5%9Fimi-Kolayla%C5%9Ft%C4%B1r%C4%B1r-m%C4%B1?id-49-hid-69)

[Kolayla%C5%9Ft%C4%B1r%C4%B1r-m%C4%B1?id-49-hid-69](http://www.agape.com.tr/psikolojik/Empati-Sosyal-Geli%C5%9Fimi-Kolayla%C5%9Ft%C4%B1r%C4%B1r-m%C4%B1?id-49-hid-69)

20.02.2012

tarihinde indirildi.

EYSENC, H. (1960). The development of moral values in children: The contribution of learning theory. *British Journal of Educational Psychology*, 30, 11-21.

FABES, R.A., EISENBERG, N. & MILLER, P. (1990) Marenal correlates of children's vicarious emotional responsiveness. *Developmental Psychology*, 26 (4), 639-648.

FESHBACH, N.D. (1987). Parental empathy and child adjusment/maladjustment. In N. Eisenberg & J.Strayer(eds.), *Empathy and its development*. Cambridge: Cambridge University Press. Pp. 271-292.

GANDER, M.J., & GARDINER, H. V. (2001) *Çocuk ve ergen gelişimi* (4. Baskı). (Ed: B.

- Onur; A. Dönmez, N. Çelen, B. Onur, Çev.), Ankara: İmge Kitabevi.
- GEÇTAN, E. (1999). *İnsan olmak*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- GEÇTAN, E. (2000). *Psikanaliz ve sonrası* (9. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- GINI, G., ALBIERO, P., BENELLI, B. & ALTOE, G. (2007). Does empathy predict adolescents' bullying and defending behavior? *Aggressive Behavior*, 33 (5), 467-476.
- GOLEMAN, D. (1999). *Duygusal Zeka* (12. Baskı). (B. Seçkin Yüksel, Çev.), Ankara: Varlık Yayınları.
- GRUSEC, J. E. & REDLER, E. (1980). Attribution, reinforcement and altruism: A Developmental Analysis. *Developmental Psychology*, 16, 525-534.
- HASDEMİR, A.D. (2007). *Ergenlerin ve anne babalarının empatik becerileri ile aile yapılarını değerlendirmeleri üzerine bir araştırma* (Yayınlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi. Ankara.
- HOFFMAN, M. L. (1975). Developmental synthesis of affect and cognition and its implications for altruistic motivation *Developmental Psychology*, 11 (5), 607- 622.
- HOFFMAN, M. L. (1982). The measurement of empathy. C. E. Izard (Ed.), *Measuring emotions in infants and children: based on seminars sponsored by the committee on social and affective development during childhood of the social science research council* (pp. 279-296). Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Hoffman, M.L. (1987). The contribution of empathy to justice and moral judgement. In N. Eisenberg & J. Strayer (Eds.), *Empathy and its development*. Cambridge: Cambridge University Press. Pp. 47-80.
- Hoffman, M. L. (1994). *The Contribution of empathy to justice and moral judgement*. (Ed. B. Puka). Reaching Out. New York: Garland Publishing Inc.
- Hunter, H.R. (2003). Affective empathy in children, measurement and correlation.

Unpublished PhD. Dissertation, Griffith University.

Kalliopuska, M. (1992) Holistic empathy education among preschool and school children.

Paper Present at the International Scientific Conference Comenius Heritage and Education of Man. March 23-27, Prague. Pp. 1-20.

Kalliopuska, M., & Titinen, U. (1991) Influence of two developmental programmes on the empathy and prosociability of pre-school children. *Perceptual and Motor Skills*, 72, 323-328.

KAYA, A. & SİYEZ D.M. (2010). KA-SI çocuk ve ergenler için empatik eğilim ölçeği: geliştirilmesi geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 25 (156), 110-125.

Köksal, A. (1997). *Müzik eğitimi alan ve almayan ergenlerin empatik becerilerinin ve uyum düzeylerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Ankara.

Köksal, A. (2000). Çocuklarda empatinin gelişmesi. *Yaşadıkça Eğitim Dergisi*, Nisan-Haziran, 66, 2-7.

Köksal, A. (2003). *Çocuklarda empati gelişimi ve bilişsel gelişimin incelenmesi*. OMEP 2003 Dünya konsey toplantısı ve konferansı bildiri kitabı I içinde. İstanbul:YA-PA Yayın Pazarlama Sanayi ve Ticaret A.Ş.

Krevans J. & Gibbs, J. C. (1996). Parents' use of inductive discipline:relations to children's empathy and prosocial behavior. *Child Development*. 67 (6), 3263- 3277.

Lawrence, E.J., Shaw, P., Baker, D., Baron-Cohen, S. & David, A.S. (2004). Measuring empathy: reliability and validity of the Empathy Quotient. *Psychological Medicine*, 34, 911-924.

Marcia, J. (1987). *Empathy and psyshoterapy*. In N. Eisenberg and J. Strayer (eds.), empathy and its development. Cambricge: Cambricge University Press. Pp. 81-103.

Omdahl, B. L. (1995), Cognitive appraisal emotion and emphaty, *Associates Publishers*

- Mahway*, New Jersey: Lawrence Erlbaum. Chapter 2 Empathy. Pp. 13-35.
- ÖNDER, A., VE GÜLAY, H. (2007). Annelerin kabul red düzeyi ile çocuklarının empati becerisi arasındaki ilişkinin incelenmesi. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 22 (2), 23-30.
- Pecukonis, E.U. (1990). A cognitive / affective empathy training program as a function of ego development in aggressive adolescent females. *Adolescence*, 25 (97), 59-74.
- Rigby, K. (1993). School children's perceptions of their families and parents as a function of peer relations. *Journal of Genetic Psychology*, 154 (4), 501-513.
- ROBERTS, W. & STRAYER, J. (1996). Empathy, emotional expressiveness, and prosocial behavior. *Child Development*, 67 (2), 449-470.
- ROBERTS, W. & STRAYER, J. (2004) Childrens anger emotional expressiveness and empathy:relations with parents empathy emotional expressiveness and parenting practices. *Social Development*. 13 (2), 229-255.
- ROBINSON, J. L., ZAHN- WAXLER, C. & EMDE, R. N. (1994). Patterns of development in early empathic behavior: Environmental and child constitutional influences. *Social Development*, 3 (2), 125-145.
- SAGI, A. & HOFFMAN, M. L. (1976). Empathic distress in the newborn. *Developmental Psychology*, 12 (2), 175-176.
- SCHNEIDER, B.H. (1993). Children's social competence in context. Oxford Pergamon Pr. P. 202.
- SHAPIRO L.E. 2000.*Yüksek EQ'lu çocuk yetiştirmek: Anne ve babalar için duygusal zeka rehberi* (Çeviren: Ü. Kartal), Varlık Yayınları, İstanbul.
- SMITH, A. (2006). Cognitive empathy and emotional empathy in human behavior and evolution. *The Psychological Record*, 56, 3-21.
- TEMUR, B. (2006). Empatiyi öğretmek. 23 Ocak 2012 tarihinde

<http://www.minikeller.com/modules.php?name=News&file=article&sid=229>

adresinden alınmıştır.

THOMPSON, R.A. (1990). Empathy and emotional understanding: the early development of empathy. In N. Eisenberg and J. Strayer (Eds.), *Empathy and its development*. Cambridge: Cambridge University Press, New York. Pp. 119-145.

VAN IJZENDOORN, M. H., & De Wolff, M. S. (1997). In search of the absent father—meta-analyses of infant-father attachment: A rejoinder to our discussants. *Child Development*, 68 (4), 604- 609.

WOOLFOLK, A. E. (1993). Educational psychology. Fifth Edition, Simon and Schuster Inc., London.

YEŞİLYAPRAK, B. (1993). Kişilik gelişiminde ailesel faktörlerin etkisine ilişkin bir araştırma. *Aile ve Toplum Dergisi*, 3 (1), 3-16.

YILMAZ YÜKSEL, A. (2003). *Empati eğitim programının ilköğretim öğrencilerinin empatik becerilerine etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara. S. 143.

YÜKSEL, A. (2004). Empati eğitim programının ilköğretim öğrencilerinin empatik becerilerine etkisi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 341-354.

YÜKSEL, A. (2009). İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin empatik becerileriyle aile işlevleri ve benlik kavramları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25 (1), 153-165.

ZAHN-WAXLER, C., Ratke-Yarrow, M., & King, R.A. (1979). Child rearing and children's prosocial initiations toward victims of distress. *Child Development*, 50.

23 Ocak 2012 tarihinde www.wikipedia.org adresinden indirildi.